

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ
LEKSIKASINING RIVOJLANISHI**

G.R.Karimberganova

UrDPI Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi

2-bosqich talabasi

***Annotatsiya.** Bugungi kunga kelib bolaning nutq leksikasini rivojlantirish murakkab jarayon bo'lib, u so'z boyligini, grammatika hamda til ko'nikmalarini egallashni va kengaytirishni o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar nutq leksikasini qanday rivojlantirishi va ular bu yo'lda erishgan muhim bosqichlari haqidagi so'z yuritiladi.*

***Kalit so'zlar:** leksika, ta'sir, kontekst, kuzatish, lug'at, tovush, artikulyatsiya, exolalik, motor-akustik, sensor, suhbat, interaktiv, individual, til.*

Maktabgacha yoshdagi bolada nutq leksikasining rivojlanishi go'daklik davridan boshlanib, butun bolalik davrida davom etadigan va bosqichma-bosqich amalga oshadigan jarayon hisoblanadi. Har bir bola o'sib ulg'ayib, atrof-muhit bilan o'zaro munosabatda bo'lgach, u asta-sekin so'zlar va tushunchalarning keng lug'atiga ega bo'ladi. Bolalar ulg'aygan sari so'zlarni ob'ektlar, harakatlar va tushunchalar bilan bog'lashni boshlaydilar. Ular yangi so'zlarni kuzatish, takrorlash va kontekstli belgilar orqali o'rganadilar. Kontekstli belgiga quyidagicha misol keltirish mumkin; bola itni ko'rib, kimdir "it" deganini eshitsa, ular bu so'z va mo'ynali jonzot o'rtasidagi bog'liqlikni tushuna boshlaydi.

Aytish joizki, kontekstli ta'lim bolaning nutq leksikasini kengaytirishda kuchli vositadir. vazifasini bajaradi. Quyida e'tiborga olinishi kerak bo'lgan hamda bola leksikasining rivojlanishida asosiy o'rinni egallaydigan fikrlar mavjud:

1. Erta ta'sir qilish: Bolalar o'z tarbiyachilari va atrof-muhitning tiliga ta'sir qilish orqali nutq leksikasini rivojlantira boshlaydilar. Ularni yoshligidanoq so'z boyligini kengaytirishga gapirish, qo'shiq aytish va turli kitoblar o'qish yordam

beradi.

2. Kontekstli ta'lim: Bolalar so'zlarni o'zlari ishlatgan kontekstga qarab o'rganadilar. Masalan, ular itni ko'rganlarida va kimdir bu so'zni aytganini eshitib, "it" so'zini bilib olishlari mumkin.

3. Ijtimoiy o'zaro ta'sir: Suhbatlarda ishtirok etish va boshqalar bilan ijtimoiy aloqada bo'lish bolaning nutq leksikasini rivojlantirishda hal qiluvchi rolni o'ynaydi. Tengdoshlar, aka-uka va kattalar bilan muloqot qilish bolalarga yangi so'zlarni o'rganishga va ularni turli vaziyatlarda qanday ishlatishni tushunishga yordam beradi.

4. Kitoblar va ommaviy axborot vositalari: Kitoblar o'qish, ta'lim dasturlarini tomosha qilish va interaktiv o'yinlarni o'ynash ham bolaning nutq leksikasini kengaytirishga yordam beradi. Yangicha media manbalari orqali turli so'z va tushunchalar bilan tanishish ular uchun foydalidir.

5. Lug'at boyligini o'stirish faoliyati: Fikrlarni kengaytirishga yordam beradi.

Ma'lumki, bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib, takomillashib boradi. Nutqning tog'ri shakllanishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, turli nutq muhiti va ta'lim-tarbiyaga bog'liq holda amalga oshadi. Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradigan jarayondir. Nutq buzilishlarini o'rganish hamda tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo'lini, bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o'ynovchi sharoitni bilish lozim. Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq, bilish zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o'z vaqtida bilish va aniqlash uchun xizmat qiladi. Masalan, 1 yoshu 4 oylik bola gapirmayapti. Pedagog bolaning normal rivojlanishida birinchi so'zlar qachon paydo bo'lishini bilsa, u holda u bu bolaning normal yoki nonormal rivojlanayotganini hal qila oladi. Bola nutqining rivojlanish xususiyatlarini bilish, nutq buzilishariga to'g'ri diagnoz qo'yish uchun ham juda zarurdir. Ba'zi mutaxassislar uch yoshli bolaning tovush talaffuzidagi

kamchiliklarni bartaraf etish uchun uni logoped qabuliga yuboradilar. Xo'sh bu sizningcha to'g'rimi? Yo'q albatta. Chunki nutqi normal rivojlanayotgan bolaga hali bu yoshda ba'zi bir tovushlarni noto'g'ri talaffuz etishyuzaga keladi. Ushbu hodisa fiziologik dislaliya deb atalib, bu shu yoshdagi bolalarda artikulyatsiya apparatining yetarli darajada shakllanmaganligini bildiradi. Nutq kamchiliklarini bartaraf etishda to'g'ri va aniq, tarbiyaviy tuzatish ish rejasini tuzish uchun bola nutqining rivojlanish qonuniyatlarini yana bir karra bilish zarur Mualliflar bola nutqining shakllanish davrlarini turlicha ko'rsatadilar, ularni har xil nomlaydilar va har birining yosh chegaralarini turlicha ifodalaydilar. Misol uchun A.N. Leontev bola nutqining shakllanishini 4 davrga bo'lib ko'rsatadi:

- 1) tayyorgarlik davri — 1 yoshgacha;
- 2) bog'chagacha bo'lgan davr — 3 yoshgacha;
- 3) maktabgacha bo'lgan davr —7 yoshgacha;
- 4) maktab davri.

Bu davrlarning to'liq tavsifi ustida to'xtalib o'tamiz. Birinchi davr — tayyorgarlik davri (bola tugilgandan bir yoshgacha).

Bola tug'ilish daqiqadan boshlab ovoz chiqara oladi. Bu ovoz qichqiriq va yig'idan iborat bo'ladi. To'g'ri, bu ovoz odam nutqidan ancha uzoq, ammo ana shu qichqiriq va yig'i nutq apparatining 3 bo'limini (nafas olish, ovoz hosil bo'lish, artikulyatsion) rivojlanishida katta rol o'ynaydi. Ikki hafta o'tgach, bola gapirayotgan odamning ovozigacha e'tibor bera boshlaydi. Unga gapirayotganda quloq soladi, yig'lashdan to'xtaydi. Bir oyligining oxiriga borib, uni mayin qo'shiq (alla) ostida tinchlantirish mumkin bo'lib qoladi. Tez kunda bola intonatsiyaga e'tibor bera boshlaydi: mayin gapirganda tinchlanadi, keskin intonatsiyaga yig'lay boshlaydi.

Yodda tutish joizki, har bir bola o'z tezligida rivojlanadi. Ba'zi bolalarda boshqalarga nisbatan nutq leksikasi kechroq rivojlangan bo'lishi mumkin. Shuning uchun ham bolaning tilini rivojlantirish uchun qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi muhitni ta'minlash tarbiyachi-pedagoglarning qo'lidadir!

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarni savod o'rganishga tayyorlash.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7378190>
2. F.M.Bekchanova Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Journal home page:
<https://inscience.uz/index.php/socinov/index>. “The value of observation in environmental education of preschoolers” № 2/S, 4 tom, 123-bet.
3. Savodga o'rgatishda analitik-sintetik tovush metodi qo'llanma.